

Piotr Sobotka

Instytut Sławistyki PAN

Historia semantyki

1. Wprowadzenie

Już najwcześniejsze zachowane teksty świadczą o tym, że ludzie podejmowali refleksje nad znaczeniem (zwłaszcza słów) od początków tworzenia się cywilizacji. Ślady ich fascynacji sferą znaczeniową odnajdujemy w tradycjach chińskiej, semickiej, hinduskiej, greckiej, arabskiej i in. (por. Hansen 1983; Boltz 1985; Bekkum i in. 1997). Jednakże jako dyscyplina językoznawstwa *semantyka* narodziła się dopiero w XIX wieku, kiedy to zaczęły się ukazywać osobne (często popularne) publikacje na tematy semantyczne sensu largo, choć w gruncie rzeczy nie był to okres sprzyjający rozwojowi tej poddziedziny lingwistyki – prowadzono wówczas badania zwłaszcza z zakresu językoznawstwa historycznego i porównawczego, nastawione głównie na odkrywanie praw głosowych, natomiast składnię i semantykę traktowano jako marginalne gałęzie językoznawstwa. Niemniej jednak, szczególnie pod koniec wieku powstały znaczące prace z zakresu semantyki historycznej. Od lat 30. XX wieku biorą początek systematyczne badania semantyczne; krystalizowały się wówczas dwie główne teorie semantyki strukturalnej: teoria pól i analizy składnikowej (komponencjalnej). Prowadzone w tym okresie badania w zakresie semantyki logicznej (m.in. Rudolf Carnap, Alfred Tarski, Kazimierz Ajdukiewicz) dopiero w drugiej połowie XX wieku zaczęły oddziaływać na językoznawcze teorie semantyczne.

2. Przed naukowa refleksja semantyczna: *fúsei* i *théseis*

Przekonanie, że w słowach została zakodowana treść, którą da się odtworzyć poprzez zestawianie różnych wyrażen języka, docieranie do pierwotnych elementów składających się na nazwy, stanowiących budulec dla słów złożonych, wsparte przeświadczeniem, że język jest mechanizmem statycznym, a podstawowe komponenty znaczenia są nośnikami wiedzy o samym byciu, legło u podstaw najwcześniejszej refleksji nad znaczeniem wyrazów, rozwijanej w odmiennych tradycjach kulturowo-lingwistycznych (Sobotka 2015: 39). Cechą charakterystyczną najwcześniejszych obserwacji semantycznych jest ich panchronizm przy założeniu

niezmienności języka. W obszar klasycznych refleksji nad znaczeniem często włącza się zagadnienia tradycyjnie związane ze sztuką interpretacji i jej teorią (hermeneutyką), co znajduje potwierdzenie w konkretnym materiale. Hermeneutyka starożytna była jednak przede wszystkim semantyką. Jej głównym zadaniem było wspomaganie interpretacji, a ponieważ wyjaśnienia domagały się zazwyczaj kwestie związane z naturą bytów, ich pochodzeniem i funkcją, to tak rozumianą semantykę można niejako traktować jako subdyscyplinę ontologii. Badanie języka we wczesnych koncepcjach myślowych starożytności ograniczało się do badania relacji między nazwami a odpowiadającymi im rzeczami i zdarzeniami świata zmysłowego oraz ponadzmysłowego. Obserwacja rozproszonych i dochowanych do naszych czasów świadectw pochodzących z przeszłości pozwala przypuszczać, że relacja między językiem a rzeczywistością była jednym z kluczowych zagadnień dla starożytnych myślicieli, którzy zadawali szereg pytań dyskutowanych następnie przez ich potomnych, m.in. pytanie o to, czy ludzie bądź „nazwodawcy” kodują w nazwach istotę rzeczywistości i rzeczy, czy może przeciwnie, tworzą nazwy w procesie użycia na podstawie arbitralnych konwencji.

Semantyka ontologiczna może być najczęściej kojarzona z greckim poglądem określanym jako *fúsei* (*fúsis* ‘natura’), głoszącym, że nazwy mają charakter naturalny, przeciwstawianym pogładowi określanemu jako *thései* (*thésis* m.in. ‘umowność’), którego istotą było traktowanie znaków języka jako konwencjonalnych. Ten drugi termin w „Kratylosie” Platona, dialogu podejmującym dyskusję z poglądami naturalistów i konwencjonalistów, nie znaczył jednak ‘umowność, konwencja’, w tym bowiem sensie Platon używał słów *sunthékē* ‘umowa’ i *homología* ‘zgoda’. Platońskie *thésis* znaczyło w istocie ‘nadanie, wprowadzenie, ułożenie, obdarzenie’ i nie przeciwstawiało się *fúsis* (słowa tego Platon używał najprawdopodobniej w znaczeniu ‘poprawność, słuszność’), a odnosiło się do warunku wstępnego zarówno dla poglądów konwencjonalistów, jak i naturalistów odnośnie do „poprawności” czy prawdziwości nazw (por. Fehling 1965: 218ff.). Platon, podobnie jak wielu myślicieli starożytnych, uważał, że pierwsze nazwy pochodzą z nadania, ich źródłem był „nazwodawca” (innego zdania był m.in. Epikur, który sądził, że nazwy nie pochodzą z nadania, ale że są wytworem naturalnym w tym sensie, że powstawały one w wyniku procesów naturalnych bez szczególnego namysłu kogoś konkretnego, zamiaru, wyboru itp. Według Epikura pierwsze słowa powstawały w wyniku spontanicznych wokalizacji). Znaczenia słów mogłyby zatem według jednych poglądów pochodzić z niczym nieskrępowanego nadania, niezależnego od standardów poprawności, co stanowiło podstawę twierzeń niektórych konwencjonalistów (akceptujących istnienie „nazwodawcy”), bądź na odwrót, nadawanie nazw i znaczeń wiązało się z warunkiem poprawności nakładanym na nazwę i odpowiadającą mu rzecz, do czego przekonywali naturaliści. Zmianę w rozumieniu platońskiego *thésis* wprowadzili – jak się zdaje – dopiero komentatorzy jego pism, którzy ostro przeciwstawili ten termin terminowi *fúsis*.

Dialog Platona jest próbą rozsądzenia przez Sokratesa sporu między Kratylosem a Hermogenesem. Podczas gdy Kratylos jest zwolennikiem teorii głoszącej, że nazwy są przyporządkowywane desygnatom ze względów naturalnych, to dla Hermogenesa nazywanie jest aktem idiosynkratycznym (Pl. *Cra.* 385e). Sokrates przyznaje rację Hermogenesowi w tym, że rzeczy, podobnie jak działania, muszą odznaczać się stabilnością (Pl. *Cra.* 386e), a następnie formułuje własny pogląd na temat nazw traktowanych jako narzędzia obiektywnej analizy ontologicznej. Nazwy, podobnie jak narzędzia, mogą być używane zgodnie z ich przeznaczeniem

lub niezgodnie z nim. Są one dla Platona zakodowanymi deskrypcjami; ocena prawidłowości nazwy zależy od jej przejrzystości semantycznej – prawidłowe nazwy prawidłowo opisują swoje desygnaty. Niemożność odczytania prawidłowej nazwy wynika według Platona z czterech czynników: 1. zmian morfonologicznych, wiążących się z rozwojem języka; 2. nieprzejrzystości nazw, których znaczenie musi być rekonstruowane na podstawie odkrywania znaczenia dźwięków tworzących nazwę; 3. kontaminacji dwóch lub więcej znaczeń w jednym segmencie dźwięków; 4. zapożyczeń z innych języków – aby odkryć ich prawdziwe znaczenie, trzeba znać znaczenia dźwięków w języku, z którego pochodzą (jądrem analizy platońskiej są reguły fonetyki i fonematyki). Odwołania do „nazwodawcy” sugerują, że Platonowi idzie przede wszystkim o rekonstrukcję pierwotnego znaczenia, niemniej jednak, to znaczenie rzuca dla niego na współczesną mu nazwę, co w odniesieniu do jej desygnatu pozwala określić, czy dana nazwa jest poprawna. Sokrates już na samym początku dyskusji formułuje sąd, że pierwszy prawodawca wiedział, jak zakodować w sylabie i dźwięku taką nazwę, która pasowałaby do natury każdej rzeczy (Pl. *Cra.* 389 d-e). Platon – mimo najróżniejszych wahań co do proponowanej przez siebie metody – ustami Sokratesa jest skłonny przypisywać znaczenia poszczególnym literom. Zasada sokratejska jest dość prosta – cecha fonetyczna dźwięku odpowiada denotowanej przez ten dźwięk rzeczy. Za pomocą łączenia poszczególnych liter prawodawca nadawał nazwy dla każdego bytu, a pozostałe nazwy ułożył naśladując te pierwsze. Platońskie ustalenia żywe były w refleksji o języku i na temat znaczenia słów oraz ich związków z rzeczywistością niemal do czasów nowożytnych.

3. Początki systematycznych badań semantycznych

Termin *semantyka* ukuł pod koniec XIX wieku Michel Bréal (1897), jeden z wielu prekursorów działu nauki o języku, którego przedmiotem są m.in. znaczenie wyrazów, relacje znaczeniowe między wyrazami, zmiany i przesunięcia zakresowo-treściowe. Obok tego terminu w różnych okresach i nurtach funkcjonowały i inne: *semazjologia* (głównie w Niemczech), *sematologia* (w Anglii), a także *glottologia*, *ideologia*, *funcjologia*, *semologia*, *sensyfika*, *rematologia*, *rematyka* (por. Read 1948: 92–93). Większość z nich się nie przyjęła, a termin *semazjologia* nabrał ostatecznie specyficznego znaczenia (por. → ZMIANA SEMANTYCZNA). Brigitte Nerlich (1992: 13), szkicując mapę historii semantyki od początku XIX wieku do lat 20. XX wieku, wśród znaczących dla tej dziedziny językoznawstwa nurtów i postaci wymienia: niemiecką szkołę historyczną (Christian Karl Reisig, Albert Benary, Friedrich Haase, Ferdinand Heerdegen, Oskar Hey), niemiecki psychologizm (Heymann Steinthal, Moritz Lazarus, Wilhelm Wundt i w dalszej kolejności Hermann Paul, Philipp Wegener, Karl Hermann Erdmann, Hans Sperber); we Francji psychologizm (Michel Bréal, Gaston Paris, Victor Henry), podejście socjologiczne (Antoine Meillet), stylistyczne (Charles Bally), biologiczne (Émile Littré, Arsène Darmesteter) i nawiązującą do Ferdinanda de Saussure’a semiologię (Raoul de la Grasserie); w Wielkiej Brytanii ujęcie teoretycznoznanzeniowe (Benjamin Smart, Richard Chenevix Trench), historyczne (Elisabeth Murray), psychologiczne (Archibald Henry Sayce, George Leslie Stout), a także „sygnificyzm” (Lady Victoria Welby, Charles Kay Ogden i Ivor Armstrong Richards); natomiast w Stanach Zjednoczonych podejście Williama Dwighta Whitneya oraz semiotykę Charlesa Sandersa Peirce’a.

W badaniach semantycznych prowadzonych w XIX i pierwszej połowie XX wieku można wskazać cztery ogólne fazy bądź nurty. W okresie pierwszym charakterystyczne jeszcze dla semantyki ontologicznej pytania o pochodzenie języka i znaczenia słów stopniowo zastępowane są kwestiami odnoszącymi się do ewolucji lub przekształceń znaczeniowych oraz poszukiwania typów, praw i przyczyn zmian semantycznych. Miejsce zaś filozofii jako podstawy badań zajmują paradygmaty biologiczny i historyczny. Zmiany semantyczne zaczęto objaśniać za pomocą mechanizmów wewnątrzjęzykowych, zwłaszcza figur retorycznych (metafory, metonimii itd.). Ważnym odkryciem tego okresu jest podnoszony zwłaszcza we Francji postulat o braku tożsamości między znaczeniem etymologicznym a znaczeniem realnym, wynikającym z aktualnego użycia słowa, oraz o niezeterminowaniu etymologicznym poprawnego funkcjonowania i rozwoju języka. Echem tych poglądów są ustalenia de Saussure'a z jego wykładów genewskich, w których uczony udowadnia, że etymologia i wartość synchroniczna są dwiema całkowicie odrębnymi *rzeczami* (Saussure 1995: 136). W drugim okresie rozwoju badań semantycznych pytania o typy i przyczyny zmian semantycznych powoli zastępuje refleksja nad mechanizmami komunikowania się ludzi, rozumienia i interakcji językowej między nadawcą a odbiorcą w określonej sytuacji lub w danym kontekście. Akcent refleksji nad znaczeniem zostaje przesunięty z językoznawstwa ewolucyjnego na synchroniczne. W trzecim okresie badania leksykalno-semantyczne zaczęto sytuować na tle badań składniowo-semantycznych, nierzadko z uwzględnieniem intencji, jakie słowom nadaje nadawca (por. Nerlich 1992: 3). Czwarty kierunek badań semantycznych omawianego okresu łączy się z aplikacją na grunt semantyki tez strukturalizmu i funkcjonalizmu. Znaczące jednostki języka zaczęły być postrzegane jako element sieci powiązanej relacjami funkcjonalnymi i wchodzące w opozycje funkcjonalne. Każda taka jednostka jest charakteryzowana w odniesieniu do innych jednostek danego systemu językowego (por. Lyons 1977: 230–245).

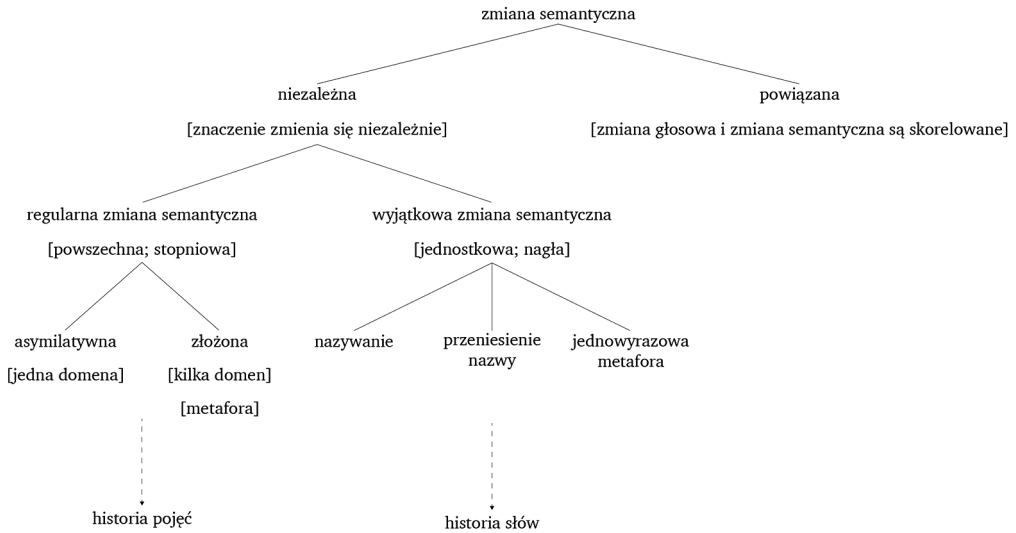
Reprezentantem pierwszego nurtu był m.in. Christian Karl Reisig, który traktował semazjologię głównie jako naukę o prawach ewolucji znaczenia wyrazów (por. Reisig 1839). W jego pośmiertnie opublikowanych wykładach semazjologia traktowana jest jako dyscyplina logiczno-historyczna. Zdaniem uczonego zasady gramatyki są wtórne w stosunku do języka jako takiego, języki zaś są produktem społecznym, powstającym dzięki wyobraźni i entuzjazmowi w społecznym współdziałaniu ludzi. Ewolucja języka i zakodowanych w nim znaczeń jest efektem swobodnego posługiwania się językiem w granicach wyznaczonych przez ogólne prawa językowe (*Sprachgesetze*). Dla Reisiga język i zmiana językowa są wynikiem dynamicznego współdziałania kilku sił: istnieją ogólne prawa umysłu ludzkiego, które są również prawami języka (aspekt „logiczny” jego wyjaśnienia zmiany semantycznej), ale istnieją też siły „historyczne”, takie jak normalne użycie języka w określonym otoczeniu kulturowym i historycznym (aspekt „historyczny” jego wyjaśnienia zmiany semantycznej). Podkreślane przez Reisiga różnice między rzeczywistością a światem wewnętrznych wyobrażeń były przez niego wykorzystywane do wyjaśniania mechanizmów tworzenia nowych idei, niezależnie od naszego zmysłowego postrzegania świata. Możliwe jest to dzięki wykorzystaniu figur retorycznych, należących do idealnej formy reprezentacji. Znak lub słowo oznacza według Reisiga ideę/pojęcie (*Begriff*) lub uczucie (*Empfindung*): język reprezentuje myśl, myśl

zaś sama w sobie jest reprezentantem świata zewnętrznego. Dla Reisięa myśli i uczucia istnieją niezależnie od języka, który je reprezentuje. W tym kontekście badanie zmiany semantycznej może być jedynie badaniem rozwoju idei lub myśli zakodowanych w słowach, które reprezentują lub oznaczają myśli bądź uczucia. Rozwój myśli przebiega zgodnie z mechanizmami synekdochy, metonimii i metafory. Zadaniem semazjologii jest pokazanie, w jaki sposób różne znaczenia słowa powstały z pierwotnego znaczenia zarówno w aspekcie logicznym, jak i historycznym.

W wielu opracowaniach (por. Heinz 1978: 201f.; Ivić 2001: 274ff.) za właściwego prekursora semantyki uważa się M. Bréala, który spopularyzował też wśród lingwistów termin *sémantique*, odnoszony przez niego do badań o charakterze ewolucyjnym; wyodrębnienie semantyki synchronicznej zawdzięczamy R. de la Grasserie, prawnikowi i lingwiście, który przeciwstawiał semantykę statyczną semantyce dynamicznej. Bréal odgraniczał wprawdzie badania synchroniczne od diachronicznych, przeciwstawiał też formę funkcji (por. Bogusławski, Drzazgowska 2016: 230f., 402), jednak jego obserwacje miały przede wszystkim charakter ewolucyjny i historyczny. Zgadzał się z W. Whitneyem (1875: 87), że użytkownicy języka rozumieją język bez odwoływania się do etymologii. W jego koncepcji poszukiwanie „prawdziwego znaczenia” zastąpiło poszukiwanie wzorców i przyczyn zmian semantycznych. Dążył on do odkrycia regularności rządzących zmianą znaczenia wyrazów na wzór regularnych praw głosowych, postulowanych przez młodogramatyków, jednak – w odróżnieniu od tych ostatnich – prawa semantyczne w jego ujęciu nie pozostawały bezwyjątkowe. Słowa traktował jako znak myśli, a zmiana ich znaczenia przebiegała zgodnie z potrzebami użytkowników języka (por. Allan 2016: 49).

Koncepcja Bréala nosiła wyraźne ślady psychologizmu i historyzmu, choć pod jego wpływem semantyka francuska stopniowo odchodziła od badań pojedynczych wyrazów na rzecz semantyki komunikacji i rozumienia (por. Nerlich 1992: 138). Program semantyki Bréala nosił pewne znamiona funkcjonalizmu, jego zdaniem zrozumienie zjawisk językowych wymaga wnikięcia w funkcje wyrażen oraz uwzględniania wpływu na jednostkę języka innych sąsiadujących lub nie słów leksykonu, które ją „tłumią” (*comprimé*), „cieniują” (*relief*), niuansują lub całkowicie przekształcają (por. Bréal 1883: 133).

Stanowisko przejściowe między pierwszym a drugim nurtem zajmuje koncepcja W. Wundta, którego teoria zmiany semantycznej wywarła wpływ na Jana Rozwadowskiego, a pośrednio również i na Jana Łosia. Mowa jest dla Wundta zewnętrznym przejawem wewnętrznego „intencjonalnego myślenia” (por. Wundt 1885). Zdanie zaś „zgodnie z jego obiektywnymi i subiektywnymi cechami” to dla Wundta „wyrażenie językowe (służące) arbitralnemu (*willkürlich*) podziałowi całości idei na składniki pozostające ze sobą w relacjach logicznych” (Wundt 1900: 240). Do wyjaśnienia zmian semantycznych zastosował interpretację psychologiczną. Interesowały go dwa cele: to, w jaki sposób rodzą się i rozwijają pojęcia w wyniku ciągłych zmian znaczeniowych, innymi słowy, wnioskował o prawach rządzących zmianami pojęć na podstawie ogólnego przebiegu zmian semantycznych, oraz to, jakie procesy psychologiczne leżą u podłoża zjawisk związanych ze zmianą znaczenia (por. Wundt 1900: 496). Klasyfikację Wundta rodzajów zmian semantycznych przedstawia poniższy diagram:

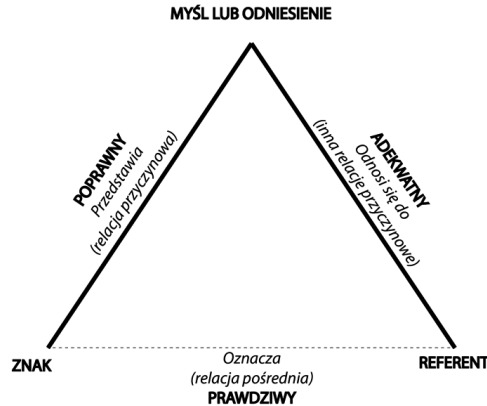
Zmiany semantyczne według W. Wundta

Drugi nurt badań semantycznych koncentruje się głównie na aspektach komunikacyjnych i kontekstowych znaczenia. Reprezentują go m.in. P. Wegener oraz w pewnym zakresie Ch.K. Ogden i I.A. Richards. Ten pierwszy, odchodząc od problemu zmian znaczeniowych i ich przyczyn, postawił fundamentalne dla semantyki pytanie o funkcjonowanie języka i o to, w jaki sposób ludzie rozumieją treści przekazywane za pomocą języka (por. Wegener 1885). Wegener skoncentrował się na kwestii rozumienia języka w jego stanie aktualnym z perspektywy komunikacyjnej, zaproponował zintegrowaną teorię akwizycji języka, jego użycia i zmiany za pomocą modelu interakcji między nadawcą a odbiorcą w określonej sytuacji komunikacyjnej. Sam zaś język jest dla niego abstrakcją, odnoszącą się do pewnych ruchów mięśni, które większość populacji kojarzy z określonymi znaczeniami lub reprezentacjami.

Konkretna komunikacja, oparta na znajomości danego języka, nazywana jest mową. Ostatecznie język jest dla niego narzędziem interakcji komunikacyjnych, a do jego cech zalicza: oddziaływanie o charakterze zwrotnym, intensjonalność, celowość oraz dialogiczność. Koncepcja Wegenera oparta na interakcjach między nadawcą a odbiorcą zostanie podjęta i rozwinięta m.in. przez brytyjskich kontekstualistów, Bronisława Malinowskiego i Johna Ruperta Firtha, choć ze względu na aspekt „pragmatyczny” ich ujęcia reprezentują oni raczej trzecią fazę badań semantycznych omawianego okresu.

Z kolei Ogden i Richards (1923: 11) zaproponowali wzorowany na Theodorze Gomperzu (1908: 77ff.) opis oznaczania jako relacji trójczłonowej, por. diagram na s. 163

Teoria Ogdena i Richardsa pozostaje pod wpływem Lady Welby, a także ujęć psychologicznych. Traktują oni utożsamiane z pojęciem znaczenie jako element myśli, natomiast relacje między znakiem a pojęciem (myślą) i pojęciem a przedmiotem odniesienia są ich zdaniem konieczne, podczas gdy relacja znaku do przedmiotu odniesienia jest wtórna, co na ich wykresie symbolizuje przerywana linia. Znak jest w tym ujęciu jednolitą wielkością fizyczną, a jego znaczenie osobną od niego jednostką natury psychicznej.

Trójkąt semiotyczny w koncepcji Ogdena i Richardsa

Trzecia faza badań semantycznych, choć wyrasta z badań strukturalnych, bliska jest zakresowo pod pewnym względem współczesnej pragmatyce. Studia semantyczne rozwijają się w tym nurcie nie tylko w kierunku badania natury znaku. W centrum uwagi umieszcza się również zagadnienia subiektywnej i, szerzej, uwzględniającej czynniki społeczne oceny zjawisk znaczeniowych. Rozwija się w ten sposób m.in. lingwistyka mówienia Ch. Bally'ego i socjo-semantyka A. Meilleta.

Według Bally'ego wyrazy, przechodząc z płaszczyzny systemowej do tekstu (mówienia), ulegają aktualizacji, dzięki czemu nabierają dodatkowych znaczeń kontekstowych. Istotną rolę w tym procesie odgrywa zjawisko pola asocjacyjnego wyrazu, czyli zbiór wyrazów kojarzonych psychicznie z treścią „transponowanego” wyrazu. Pola te wpływają na znaczenie oraz kierunek ewolucji znaczeniowej leksemów. Bally, koncentrując się na problematyce funkcji tekstowych, zwrócił również uwagę na nasemantyzowanie syntagmy, której struktura, podobnie jak struktura wyrazu i zdania, ma charakter binarny (por. Heinz 1978: 245).

Z kolei Meillet jest najbardziej znany ze swojej klasyfikacji przyczyn lub praw zmian semantycznych, przywoływanej w większości w opracowaniach semantyki tradycyjnej czy historii semantyki (por. np. Ullman 1957; Gordon 1982). W swoich pracach próbował zespolic trzy koncepcje: Darmestetera i Bréala, Saussure'a, których był uczniem, oraz socjologa Emila Durkheima. Jego zdaniem zjawisko zapożyczeń między różnymi grupami społecznymi jest głównym socjologicznym czynnikiem zmian językowych (w tym semantycznych), które są zwykłym rezultatem dynamiki grup społecznych. Język (a konkretniej: system językowy), który jest „wybitnie społecznym faktem”, stanowiącym „złożony system środków wyrazu, [...] w którym wszystko pasuje do siebie i w którym indywidualna innowacja z trudem może znaleźć swoje miejsce, jeśli nie jest dostosowana do systemu” (Meillet 1982: 16), kształtuje się pod wpływem tendencji społecznych. Meillet dążył do objęcia programem semantyki tworzących wzory współzależności języka i społeczeństwa, struktury języka i struktury społecznej, jak również zmiany językowej i zmiany społecznej. Zmiana językowa rozpatrywana jest przez Meilleta z czterech punktów widzenia: 1. ogólnych tendencji ewolucji języka, które są albo uniwersalne, albo językowo specyficzne; 2. opisowych praw ewolucji języka (praw

głosowych, analogii i zapożyczeń); 3. reguł wyjaśniających zmianę językową, zwłaszcza leksykalną zmianę semantyczną (wewnątrzjęzykowych ograniczeń lub relacji między leksemami; wpływów zewnątrzjęzykowych związanych z odniesieniem słów do przedmiotów; zewnątrzjęzykowych oddziaływań wynikających z użycia języka przez różne grupy społeczne); 4. ogólnych czynników zmiany językowej o charakterze głównie społecznym.

Czwarty nurt badań semantycznych ukształtował się pod wpływem rozwijających się w pierwszej połowie XX wieku idei strukturalnych i funkcjonalizmu praskiego, a po części również dzięki autorytetowi i wsparciu Karla Bühlera (por. Ivić 2001: 277). Wśród sztandarowych osiągnięć tego nurtu wymienia się koncepcję pola semantycznego (por. → POLE SEMANTYCZNE) i analizy komponencjalnej (składnikowej). Pierwotnie obie teorie pozostawały ze sobą bez związku, lecz w gruncie rzeczy wykazują one liczne powinowactwa. Ta druga opiera się na tezie, że znaczenie niemal każdego leksemu (poza tzw. *jednostkami elementarnymi* czy *prymitywami*) można rozłożyć na zbiór prostszych komponentów semantycznych. Prekursorami na gruncie lingwistyki tego ujęcia byli Louis Hjelmslev i Roman Jakobson, którzy uważali, że zaproponowane przez Nikołaja Trubieckiego zasady opisu fonologicznego oparte na zestawie cech dystynktywnych można zaimplementować i rozszerzyć zarówno na gramatykę, jak i semantykę. Za pomocą wiązki cech semantycznych, często o charakterze uniwersalnym, opisuje się znaczenie wyrażen języka, np. wiązka parametrów zaopatrzonych w znaki „+” lub „-” (pozytywne/negatywne nacechowanie) [- abstrakcyjność], [+ żywotność], [+ osobowość], [+ męskość], [+ dojrzałość], [- żonaty] składa się na znaczenie słowa *kawaler*. Do głównych przedstawicieli analizy składnikowej zalicza się Algirdasa Greimasa, Bernarda Pottiera i Eugenio Coşeriu.

4. Semantyka i jej miejsce w językoznawstwie polskim do lat 50. XX wieku

W polskim językoznawstwie omawianego okresu (XIX wiek–lata 50. XX wieku) zauważalne są trzy kierunki badań o charakterze semantycznym. Dominuje, rzecz jasna, semantyka historyczna i nastawienie na wyjaśnianie ewolucji znaczeń, względnie kierunków zapożyczeń, prowadzone są również badania etymologiczne i tzw. etymologii ludowej (*słownictwo ludowe*) oraz, w najmniejszym zakresie, semantyki synchronicznej, włączając w to zagadnienia słowotwórstwa.

Poza tym podziałem sytuują się teoretycznojęzykowe wypowiedzi Jana Baudouina de Courtenay, dla którego pojęcia *semazjologizacji* i *morfologizacji* stanowiły jądro jego systemu poglądów na naturę języka. *Semazjologię* rozumiał jako naukę o znaczeniu wyrazów, a samo znaczenie miało w jego koncepcji charakter relacji opartej na skojarzeniu wyobrażeń językowych z pozajęzykowymi (por. de Courtenay 1904: 12–13). Dla Baudouina „to, co jest «semazjologiczne lub zmorfologizowane», tj. to, co okazuje się «znakiem», co ma jakąkolwiek funkcję, może być uważane za fakt lingwistyczny” (Илѣпба 1957: 94). Z perspektywy statycznej forma dźwiękowa obiektu lingwistycznego wraz z jej funkcją (znaczeniem) tworzą według Baudouina tak ścisłą więź, że w perspektywie dynamicznej ani forma, ani znaczenie nie mogą ulec zmianie bez wywołania odpowiedniej zmiany w drugim aspekcie znaku (por. Sobotka 2019: 38). Takie ujęcie znaku i znaczenia pokrywa się z tezami głoszonymi przez Saussure’a i później strukturalistów.

Polskie badania etymologiczne omawianego okresu zostały w zasadzie zdominowane przez prace Aleksandra Brücknera (por. Brückner 1917, 1927). Dopiero pod koniec lat 30. XX wieku i po II wojnie światowej ukazują się pierwsze rozprawy i przyczynki etymologiczne Franciszka Sławskiego, których efektem będzie I tom „Słownika etymologicznego języka polskiego” (por. Sławski 1952–1956). Badania semantyczne w słowniku Brücknera mają charakter wtórny, na podawanych przez niego etymologiach ciąży osobowość autora, który szczególnie ceni informacje o pozasłowiańskich nawiązaniach etymologizowanych wyrażen, zwłaszcza litewskich, często przeskakując od postaci polskiej wprost do któregoś z języków indoeuropejskich, lekceważąc etap prasłowiański. Całkowitym przeciwieństwem pod tym względem są etymologie Sławskiego, który uwzględnił bogaty materiał z innych języków słowiańskich, znaczenia rekonstruuje także na podstawie poświadczonych w gwarach wyrazów.

Dużo większym zainteresowaniem niż etymologia cieszyły się badania nad tzw. etymologią ludową (por. Karłowicz 1878; Крушевский 1879; Malinowski 1885, 1888, 1891, 1891; Baudouin de Courtenay 1891). Wyjątkowe stanowisko zajął w tym obszarze Mikołaj Kruszewski, który analizował to zjawisko z uwzględnieniem synchronicznego punktu widzenia. Ze stanowiska funkcjonalnego istotniejsza jest nie rzeczywista etymologia wyrazu, ale jego etymologia relacyjna, oparta na odczuwanych aktualnie związkach etymologicznych i morfologicznych w ramach danego systemu (szerzej na ten temat por. Cienkowski 1972; Sobotka 2015).

Polskie prace na temat rozwoju i ginięcia znaczeń powstające do lat 50. XX wieku są częściowo materiałowe (por. Klich 1927; Otrębski 1948), jednak w wielu z nich prezentacji danych leksykalnych towarzyszy wykład teoretyczny (por. Łoś 1925b; Szober 1929, 1930; Kurkowska 1949), a rozprawa Jana Rozwadowskiego (1903), będąca po części polemiką z ujęciem Wundta, ma charakter przede wszystkim teoretyczny. Ponadto cennym źródłem na temat semantycznej koncepcji Rozwadowskiego są jego artykuły z lat 1913–1920 przedrukowane w: Rozwadowski (1921b) oraz późniejsze teksty (por. Rozwadowski 1950). Rozwadowski koncentruje się na pokazaniu związku między słowotwórstwem a nazywaniem rzeczy oraz zmianą znaczenia. Jego zdaniem nazwy zawsze muszą zawierać człon wyróżniający „dany przedmiot od innych podobnych” („cecha dominująca”) oraz człon utożsamiający, wyróżniający „całość albo całą resztę cech przedmiotu, na podstawie których go w ogóle pojmujemy, zaliczając do znanego nam dobrze wyobrażenia lub pojęcia”, funkcję tę pełni afiks (Rozwadowski 1921a: 132). Taka budowa ma wpływ na zmiany językowe, polegające na psychicznym akcie utożsamienia nowo apercypowanego wyobrażenia z dawniejszymi. Koncepcję tę do badań nad budową morfologiczną wyrazów zaaplikował J. Łoś (1910).

Składnia, której przedmiotem badań są zdaniem J. Łośa nie tylko grupy syntaktyczne i zdania, lecz również same wyrazy i ich budowa, ma charakter funkcjonalny, semazjologiczny i morfologiczny. Tylko to, co semazjologiczne bądź zmorfologizowane, co ma funkcję, może w koncepcji Łośa być uważane za znak językowy (symbol). Myśl tę Łoś przejął wprawdzie od Baudouina de Courtenay (por. Бодуэн де Куртене 1963: 133), lecz twórczo ją rozwinął i zastosował do badań historycznojęzykowych. Jego semazjologia czy semantyka (stosował obie nazwy na określenie nauki o znaczeniu) ma bowiem charakter historyczny. W centrum zainteresowań zatem tej nauki znajdowało się według niego nie tylko znaczenie jednostek języka, ale i metody ustalania pierwotnych znaczeń, powstawanie nowych wyrazów i ginięcie dawnych, zapożyczenia, zmiany znaczeniowe, zarówno w wymiarze pojęciowym

(co zapewne pokrywa się ze zmianami systemowymi), jak i „uczuciowym i wrażeniowym” (w czym można doszukiwać się pragmatycznych aspektów zmiany). Badanie semantyki słów i zmian znaczeniowych ma dla Łosia wymiar kulturowy. Język bowiem przechowuje nie tyle istotne cechy desygnatów nazw, ile cechy nieistotne (por. *pstrag* < *pstrǝ), przypadkowe lub wręcz błędne z naukowego punktu widzenia (por. *wieloryb*). „W nazwie pospolitej – pisał Łoś (1925a: 140) – wyraża się lub niegdyś wyrażała cecha dominująca t. j. ta, która najbardziej uderzyła twórcę nazwy”. Głównym zaś zadaniem badań semantycznych jest odtworzenie zasobu pojęć pierwotnych, a poprzez nie – rekonstrukcja rozwoju cywilizacyjnego społeczności, posługującej się odtworzonymi wyrazami w ich określonym znaczeniu (por. Łoś 1925a: 174).

→ POLE SEMANTYCZNE, ZMIANA SEMANTYCZNA

→ JAN BAUDOIN DE COURTENAY, HALINA KURKOWSKA, JAN ŁOŚ,
JAN MICHAŁ ROZWADOWSKI

Literatura

- Allan, K. 2016. „A history of semantics”. W *The Routledge Handbook of Semantics*, red. N. Riemer. London–New York: Routledge, 48–68.
- Baudouin de Courtenay, J. 1891. „O ogólnych przyczynach zmian językowych”. *Prace Filologiczne* 3: 447–488.
- Baudouin de Courtenay, J. 1904. *Szkice językoznawcze*, t. I. Warszawa: Z zapomogi Kasy Pomocy im. J. Mianowskiego.
- Bekku, W., J. Houben, I. Sluiter, i K. Versteegh. 1997. *Emergence of Semantics in Four Linguistic Traditions: Hebrew, Sanskrit, Greek, Arabic*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bogusławski, A., i E. Drzazgowska. 2016. *Język w refleksji teoretycznej. Przekroje historyczne*, t. 1–2. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- Boltz, W.G. 1985. „Desultory Notes on Language and Semantics in Ancient China”. *Journal of the American Oriental Society* 105(2): 309–313.
- Bréal, M. 1883. „Les lois intellectuelles du langage fragment de sémantique”. *Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France* 17: 132–142.
- Bréal, M. 1897. *Essai de sémantique: science des significations*. Paris: Hachette.
- Brückner, A. 1917. *Zasady etymologii słowiańskiej*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Brückner, A. 1927. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Cienkowski, W. 1972. *Teoria etymologii ludowej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Fehling, D. 1965. „Zwei Untersuchungen zur griechischen Sprachphilosophie”. *Rheinisches Museum für Philologie* 108(3): 212–229.
- Gomperz, H. 1908. *Weltanschauungslehre: Ein Versuch die Hauptprobleme der Allgemeinen theoretischen Philosophie Geschichtlich Zu Entwickeln Und Sachlich Zu Bearbeiten*, t. 2. Jena: Eugen Diederichs.
- Gordon, W.T. 1982. *A history of semantics*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Hansen, C. 1983. *Language and logic in ancient China (Michigan Studies on China)*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Heinz, A. 1978. *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Ivić, M. 2001. *Pravci u lingvistici*, wyd. 9. Beograd: Čigoja štampe.
- Karłowicz, J. 1878. *Słownik ludowy*. Kraków: Redakcja „Dwutygodnika naukowego”.
- Klich, E. 1927. *Polska terminologia chrześcijańska*. Poznań: PTPN.
- Kurkowska, H. 1949. „O zmianach znaczeń wyrazów”. *Poradnik Językowy* 3: 10–15.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*, t. 1–2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Łoś, J. 1910. „Przyczyny dwuczłonowości typów morfologicznych”. *Poradnik Językowy* 10: 37–39.
- Łoś, J. 1925a. *Gramatyka polska. T. 2: Słowotwórstwo*. Lwów–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Łoś, J. 1925b. „Znaczenie i życie wyrazów”. W *Gramatyka polska. T. 2: Słowotwórstwo*, red. J. Łoś. Lwów–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 139–280.
- Malinowski, L. 1885. „Studyja nad etymologią ludową”. *Prace Filologiczne* 1: 134–158.
- Malinowski, L. 1888. „Studyja nad etymologią ludową”. *Prace Filologiczne* 2: 240–262.
- Malinowski, L. 1891. „Studyja nad etymologią ludową”. *Prace Filologiczne* 3: 741–786.
- Meillet, A. 1982. *Linguistique historique et linguistique générale*. Genève–Paris: Slatkine–Champion.
- Nerlich, B. 1992. *Semantic Theories in Europe, 1830–1930: From Etymology to Contextuality (Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science)*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Ogden, Ch.K., i I.A. Richards. 1923. *The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*. London–New York: K. Paul, Trench, Trubner & Co.–Harcourt, Brace & Company, inc.
- Otrębski, J. 1948. *Życie wyrazów w języku polskim*. Poznań: PTPN.
- Read, A.W. 1948. „An Account of the Word «Semantics»”. *Word* 4(2): 78–97.
- Reisig, K.Ch. 1839. *Professor K. Reisig's Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft*. Leipzig: Lehnhold.
- Rozwadowski, J. 1903. *Semazyologia czyli nauka o rozwoju znaczeń wyrazów. Jej stan obecny, zasady i zadania*. Lwów: Nakładem Towarzystwa Filologicznego.
- Rozwadowski, J. 1921a. „O dwuczłonowości wyrazów”. *Język Polski* 6(5): 129–139.
- Rozwadowski, J. 1921b. *O zjawiskach i rozwoju języka*, t. 1. Kraków–Warszawa–Poznań–Lublin–Łódź: TMJP, Księgarnia Gebethnera i sp.
- Rozwadowski, J. 1950. *O zjawiskach i rozwoju języka*, wyd. 2 pomnożone. Kraków: Skład Główny Księgarni Gebethnera i Wolffa–TMJP.
- Saussure de, F. 1995. *Cours de linguistique générale*. Paris: Éditions Payot & Rivages.
- Sławski, F. 1952–1956. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1. Kraków: TMJP.
- Sobotka, P. 2015. *Etymologizowanie i etymologia. Od semantyki ontologicznej do etymologii hermeneutycznej*. Warszawa: BEL Studio.
- Sobotka, P. 2019. „Wilhelm von Humboldt a Jan Baudouin de Courtenay i Ferdinand de Saussure: filozoficzne podstawy nowożytnej myśli lingwistycznej”. *Linguistica Copernicana* 16: 27–49.
- Szober, S. 1929. *Życie wyrazów. Powstawanie wyrazów (nowotwory swojskie i zapożyczenia)*, t. 1. Kraków–Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Szober, S. 1930. *Życie wyrazów. Zamieranie i przemiany wyrazów*, t. 2. Kraków–Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Ullman, S. 1957. *The principles of Semantics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wegener, P. 1885. *Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens*. Halle: Niemeyer.
- Whitney, W.D. 1875. *The life and growth of language*. Londyn: S. King.

Wundt, W. 1885. „Die Sprache und das Denken”. W *Essays*, red. W. Wundt. Leipzig: Wilhelm Engelmann, 244–285.

Wundt, W. 1900. *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte*, т. 1(2). Leipzig: Wilhelm Engelmann.

Бодуэн де Куртенэ, И. 1963. *Избранные труды по общему языкознанию*, red. В.П. Григорьев, і А.А. Леонтьев, т. 1. Москва: Издательство Академии наук СССР.

Крушевский, Н. 1879. „Об «аналогии» и «народной этимологии» («Volksetymologie»)". *Русский филологический вестник* 2: 109–120.

Щерба, Л.В. 1957. „И.А. Бодуэн де Куртенэ и его значение в науке о языке (1845–1929)". W *Избранные работы по русскому языку*, red. Л. Владимирович Щерба. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 85–96.